

ТРИБУНА МОГОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 167/168+141.319.8

© Ігор Скакун
(Чернівці)

ДИНАМІКА ПАРАДИГМ ЛЮДИНОМІРНОСТІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

У статті досліджуються людиномірні аспекти науки та їхній вплив на динамічний розвиток парадигм наукового знання. Аналізується методологічний потенціал принципу антропоцентризму та його реалізація в науковій картині світу. Розкриваються форми актуалізації ідеї людиномірності в класично-науковій та посткласичній парадигмі знання, а також проблемному полі постнекласичної науки. З'ясовуються можливості антропоцентризму в сучасному соціокультурному просторі.

Ключові слова: людиномірність, наукова парадигма, філософія науки, гуманітарне знання, антропоцентризм, динаміка.

Постановка проблеми. У філософії науки поняття „парадигма” тлумачиться як сукупність фундаментальних наукових настанов, уявлень та термінів, згідно з якими здійснюються наукові дослідження. Крім того, парадигма передбачає наявність провідного універсального методу прийняття рішень та формування загальної гносеологічної моделі еволюційної діяльності. Т. Кун тлумачив поняття „парадигма” як визнані усіма наукові досягнення, які протягом певного часу надають науковому співтовариству модель постановки проблеми та її вирішення [4, с.11]. Виділяються три основних аспекти наукової парадигми: узагальнена картина раціонального устрою природи (науковий світогляд), дисциплінарна матриця (сукупність переконань, цінностей та засобів, які об'єднують науковців), загальноновизнаний взірець (метода для вирішення наукових головоломок).

Аналіз досліджень. У загальному вигляді проблема наукових парадигм та людиномірності науки сформульована давно й наразі існує багато концепцій та ідей, які визначають фундаментальні настанови гуманітарно-наукового знання. Т.Кун, І.Лакатос, К.Попер – вчені, які заклали основи теоретичного тлумачення поняття „наукової парадигми” у методології науки. С.Хоружий, В.Стьопін, Є.Нікітін, Я.Свірський, М.Марчук, В.Загороднюк, М.Ожеван, А.Толстоухов, А.Романов [9], Т.Романовська [10], Т.Нікішина дослідили у своїх розвідках константи людиномірності, які визначають принципи (методологічні та аксіологічні) наукової парадигми та зумовлюють її динамічний розвиток. Питаннями формування та видозміни наукової картини світу займались Е.Агацці, В.Ільїн, С.Каменєв, В.Самченко, В.Тимофєєв, В.Архипкін

Ще не до кінця з'ясованими залишаються питання позиціонування людини (як суб'єкта) та її ролі у функціонуванні та еволюції наукових парадигм. Розрізняють загальноприйнятні парадигми (наявність універсального методу дослідження) та особистісні (точка зору людини). Науковий дискурс щодо взаємовідношення цих типів парадигм породжує **актуальність** питання людиномірності парадигм наукового знання.

Відтак, **метою статті** постає висвітлення людиномірності наукового знання як найбільш ефективного чинника гармонійного розвитку повноцінної картини світу. Антропоцентризм у сучасній філософії науки забезпечує баланс при процесах антропологізації, що визначають динамічність (сталий поступовий розвиток) наукової парадигми.

Виклад матеріалу. Прагнення людини впорядкувати наявну систему знань, уявлень та поглядів про світ стало визначальним чинником формування світоглядної парадигми. Міфологія, релігія, наука – моделі, створюючи які, людина формувала прийнятні світоглядні орієнтири на певному відтинку свого існування. Картина світу надавала людині відповіді на всі питання, що поставали перед її пізнавальними потенціями.

Задовольняючи жагу людини до усвідомлення власної ролі та місця у світі, наукова картина світу еволюціонувала та розвивалась, набуваючи статичних форм, підкріплених фундаментальними настановами. Однак, із збільшенням подібних питань та неспроможністю їх тлумачення видозмінювались чи кардинально змінювались парадигми наукового знання. Очевидно, що константи людської природи та сутності (антропоцентричні константи) стали рушійними силами динаміки парадигми наукового знання.

Людиномірність науки визначається твердженням про те, що наука не повинна виходити за межі людських можливостей (розумових, творчих, світоглядних). Основне протиріччя полягає в тому, що наука, яка створена людиною здатна ефективно виконувати свої функції лише за умов якомога більшої відокремленості від людини.

Очевидно, що незалежність науки від людини може бути лише умовною. Аналізуючи етапи розвитку й, особливо, зміни наукових парадигм, зазначимо, що змінюється не наука, а знання людини: спочатку вченого-новатора, пізніше наукової спільноти й, зрештою, формуються фундаментальні наукові поняття, що стають загальноприйнятими. Відтак, людиномірність наукового знання демонструє визначальну роль людини (у цьому випадку не тільки вченого) у формуванні та функціонуванні наукової парадигми.

Концепція антропоцентризму постає стабілізуючим фактором при потенційних революційних змінах в науці. Суб'єктивний фактор (прагнення вченого до відкриття нового та реалізація цих задумів) здебільшого зумовлює наукові революції, при цьому людиномірність (відповідальність вченого) виконує захисну функцію наукового знання, за допомогою якої, наукові досягнення не зумовлюють глобальні катастрофи та знищення людства.

У цьому контексті актуальним є питання щодо визначення різниці між поняттями „людина” та „суб'єкт” у філософії науки. Я. Свірський зазначає, що людина виступає в якості об'єкта пізнавальної діяльності, яку здійснює суб'єкт. Саме людина наділена природними якостями. Суб'єкт, у свою чергу, постає чимось логічно нейтральним, позбавленим природних субстанцій. Суб'єкт, перебуваючи не в світі, а в логосі, належить до вищих інстанцій, гарантуючих йому можливість пізнання. Людина – лише один з компонентів світу [9, с.156]. Відтак, вибудовувати парадигми людиномірності наукового знання ми маємо змогу лише враховуючи потенції як людини так і суб'єкта.

З цього приводу, російський філософ В.Льїн вказує, що неокласичний ланцюжок „знання – реальність” трансформується в неокласичне кільце „реальне знання та його людський потенціал у науковій реальності”. Натуралістичні гео- та геліоцентралізації поступаються місцем аксіологічній антропоцентричності. Світ розглядається не з епістемологічної (знання-мета), а з антропої позиції (знання-засіб), відтак пізнавальна експансія за будь-яких умов повинна забезпечуватись гуманітарним виправданням. [1] Така настанова загострює проблему взаємовідношення знання та мети, істини й цінності, роз'єднуючи неокласику з класикою й неокласикою. Аксіологічний складник антропоцентричної концепції надає їй перевагу в сучасній науковій картині світу.

Як зазначає М.Марчук, важливими залишаються ті аспекти, що стосуються не так дихотомічного протиставлення гуманітарних наук і наук про природу, як нереалізованих можливостей взаємозближення на ґрунті внутрішньо притаманного їм епістемного потенціалу. На межі XIX-XX століть у методологічній свідомості науки стала визрівати пов'язана з радикальною зміною предметного поля науки криза методологічних стратегій, розроблених і всебічно верифікованих упродовж XVII-XVIII століть. Ця криза спонукала до формування цілої низки версій історизму, кваліфікованого згодом як основа, методологічний фундамент сучасного типу соціальних і гуманітарних наук. Зміна природничо-наукової парадигми гуманітарно-науковою розпочалась у період, який настав після тріумфу німецької класичної філософії. До неї долучилися не лише її критики, а прихильники та послідовники. Цікавим є порівняння того, як сучасне природознавство розглядає природу не як зрозуміле ціле, а як сторонню до „Я” плінність подій, на яку воно проливає обмежене, проте достовірне світло, унеможливаючи у такий спосіб панування над ним, і людський дух, який турбується про захист і надійність, має протиставити „невимовності” життя, його

„жахливому обличчю” науково сформовану здатність розуміння. Філософія має так широко розкрити життя в його соціально-історичній дійсності, щоб знання, незважаючи на „невимовність” життя, забезпечувало захист і надійність [5, с.3; 5]. У цьому контексті антропоцентризм формує вектори спрямованості розвитку філософської думки, яка реалізовувалася завдяки методології нової гуманітарно-наукової парадигми.

На відміну від традиційної раціональності постнекласика не визнає пріоритету об'єкту над суб'єктом, як це було в класичній науці, або суб'єкта над об'єктом, як у радикальних формах некласичної доби. Спочатку проголошується нерозривність єдності суб'єкта з об'єктом, відкриваючи при цьому принципово нову реальність, у якій може співвідноситися цілісність. Виникає питання про доцільність перегляду суб'єкт-об'єктних взаємин як основної ознаки постнекласики для філософської антропології. Важливим у цьому контексті був перехід від класичної абсолютності до некласичної відносності. Характерна поява нового об'єкту дослідження, визначеного розвитком природознавства ХХ століття, який перебуває в єдності зі світом. Такими новими об'єктами, на думку В.Стьопіна, є людиномірні системи, що саморозвиваються. Їхня особливість полягає в тому, що їх частиною є як людина так і її діяльність [10, с.7].

У постнекласичній науці по-новому висвітлюється проблема потенціалу сучасної людини. Сучасне знання про людину базується на класичній та некласичній стратегіях наукової раціональності. Але перспективи вдосконалення потенціалу людини пов'язані саме з парадигмою постнекласичною. Водночас, концепція антропоцентризму набуває постнекласичних рис. Згідно з твердженням Т.Нікішиної, нова „посткласична парадигма” антропоцентризму, яка остаточно сформувалась на початку ХХІ століття пропонує свої моделі для розкриття сутнісних характеристик людини. Для успішної реалізації цього завдання пропонується ввести поняття „антропологічна константа”, яка систематизує та сконцентрує наявні антропологічні знання в сучасній науковій картині світу [6].

На сучасному етапі розвитку науки та філософії утвердився плюралізм, який характеризується чималою кількістю ідей та поглядів, які доповнюють або ж заперечують одне одного. На відміну від некласичної актуалізації знань, коли сутність та природа людини „розмивалась”, сучасна постнекласична наука досліджує людину в контексті інтеграції досягнень та методологічних настанов всіх наук у цілісну концепцію, що здатна реагувати на вимоги та виклики, що постають перед сучасним соціокультурним простором. Усвідомлення потреби в “єдиній науці” для розв'язання локальних і глобальних проблем сучасності, – попри романтизм, екзотичність та неприйнятність деяких із них для класичної наукової рефлексії, – є достатньо переконливими та актуальними. Загалом ідея “єдиної науки”, як і теорія “єдиного поля” в сучасній фізиці, не має сприйматися буквально. Ця ідея, згідно з М.Кисельовим, є своєрідним “ейдосом” сучасної філософії науки, який, крім усього іншого, безпосередньо стосується реальності: підсумовує сукупний гносеологічний досвід та орієнтує на пошук нових шляхів вирішення проблеми інтеграції знань, здобутих людством [3, с.137].

Формування проблем сучасної раціональності було зумовлене потужними змінами в суспільстві, що демонстрували зростаючу залежність динаміки наукового пізнання від різного типу соціальних і культурних дій. З іншого боку, сучасна методологія соціально-гуманітарного пізнання значною мірою орієнтується на суспільно-історичну позицію та її гуманітарну спрямованість. Процеси гуманітаризації та гуманізації в межах постнекласичної науки викликали серйозні трансформації щодо розуміння та формування гносеологічних моделей соціальних прогнозів. Постнекласична раціональність нашого часу відповідає певним соціальним запитам на відповідні методології соціального аналізу, що дозволяють забезпечувати так званий діалог культур, культурні трансформації та культурницьке посередництво. Проте слід мати на увазі, що сучасне соціально-гуманітарне пізнання має спиратися на принципи взаємодоповнення. Постнекласична раціональність зміщує свої акценти на моменти, які в результаті й визначають характеристики людини відносно найважливіших чинників. Йдеться насамперед про інституціональні моменти: пізнавальні, економічні та політичні структури [7, с.40].

У процесі пізнання об'єктивного світу дослідник свідомо виключає можливість зайняти позицію ідеального спостерігача, здатного відобразити світ таким, яким він є насправді. Практика наукової діяльності допускає лише відносно істинні знання, які певною мірою відображають об'єктивні властивості світу. Така позиція передбачає плюралізм ракурсів бачення дійсності, зумовлений наявністю різних дослідницьких позицій. Це водночас вимагає визнання активної ролі суб'єкта пізнання. Властивості предмету, який досліджується, піддаються опосередкованому впливу вимірвальних засобів та процедур [2]. Тому адекватне осмислення результатів пізнавальної діяльності потребує врахування впливу спостерігача (суб'єкта) на реальний об'єкт. Саме таке філософське розуміння ролі дослідника стало визначальним у формуванні суб'єктивномірних тенденцій у науці.

У сучасній філософії науки ідея людиновимірності наукового пізнання набула парадигмальної значущості. Вона є основою досліджень когнітивних, ціннісних, комунікативних, прагматичних, світоглядних і методологічних аспектів наукової діяльності, сприяючи теоретичній реконструкції історичного розвитку науки, експлікації змісту її гуманізації та гуманітаризації. Важливим чинником розв'язання існуючих тут проблем є гуманітарний ідеал науковості як утілення загальних особливостей пізнання світу людини. Гуманітарно-епістемний стандарт репрезентує не лише предметно-методичну специфіку гуманітарного знання, а й людську компоненту наукового пізнання загалом, що дозволяє розглядати цей ідеал як масштаб оцінки змістовності гуманітарних трансформацій сучасної науки [8, с.3].

У посткласичний період продовжилася тенденція неоднозначності та невизначеності антропоцентричної концепції в філософсько-науковому житті. Людиноцентричний аспект губився в тодішньому масштабному науковому антропологічному складнику. Водночас актуалізувалася людиномірність, що було логічним наслідком процесу аксіологізації науки, формуванню її ціннісної спрямованості. Відтак утверджувалася методологічна основа антропоцентризму за нових можливостей некласичної наукової парадигми. Дослідження проблем людини та обґрунтування її сутності стало пріоритетним для науки та філософії. Залишалось підвести до спільного знаменника всі наявні на той час прагнення осмислити людину, надавши не лише ціннісні норми для реалізації цих потенцій, а й їх кінцеві орієнтири.

Сучасна наукова парадигма не передбачає висунення людини чи її окремих якостей (розуму, чуттєвості, віри) до центру світобудови. Доречним є питання про те, яка людина постає центром? Вичерпну відповідь на це питання спроможна надати лише впорядкована система знань, що досліджує антропологічний складник у природничому та гуманітарному аспектах. Філософія науки тлумачить природу та сутність людини насамперед як взаємозв'язок природного та штучного, раціонального й чуттєвого. Дієвість та актуальність антропоцентризму визначається своєрідним взаємозумовленим поєднанням: людиномірність науки та філософії створює підґрунтя для антропоцентричної концепції, яка водночас синтезує окремі напрями в гармонійну систему знань, ідей та поглядів про людину. Відтак, виокремлювати для дослідження потрібно не лише вказаний центр (людину): а й усі вектори, які виходять з нього; усі напрями, які в ньому концентруються; усі лінії, які в ньому перетинаються.

Варто усвідомити, що антропоцентрична привілейованість людини – це не довершена оцінка її виняткового статусу, а лише грандіозна можливість досягнути та гідно реалізувати найвищу мету свого існування та процесу світотворення. Сучасна концепція антропоцентризму покликана не лише послуговуватись людським бажанням, а й надавати їм ціннісні орієнтири, забезпечуючи подальший розвиток людства. Наразі досягнення сутності людини недосяжне в форматі сучасної наукової картини світу. Не підвладне сьогодні людині й перетворення з пасивно діючого елемента Всесвіту на його активний визначальний фактор. Виходячи з людиномірних потенцій сучасності потрібно впорядкувати наявні антропологічні надбання. Завдяки ж ціннісній орієнтації людиноцентричної концепції варто не допустити неадекватних дій людини в буденному житті та в незвіданих їй вимірах.

Висновок. У сучасній науковій картині світу утверджується нове визначення антропоцентричної концепції, згідно з яким людина залишається центром світобудови. При цьому, центр знаходиться не в абстрактній істоті чи в біологічному виді, а в перетині

векторів раціональності, моральності та естетичності. Саме ці компоненти постають дієвими та актуальними настановами констант людиномірності наукових парадигм.

Література

1. Ильин, В.В. Классика – неклассика – неонеклассика: три эпохи в развитии науки [Электронный ресурс] / В.В. Ильин // Информационный портал МГУ (файловый архив). – Режим доступа: files.msucity.ru/file.php?id=4951
2. Каменев С. Научная картина мира: от классической – к современной / С.Каменев. – Владивосток: Морской гос. ун-т им. Адмирала Г. И. Невельского, 2006. – 67 с.
3. Кисельов М. Концепція “єдиної науки”: філософсько-методологічний аспект / М. Кисельов // Філософські діалоги – 2010. Вип. 4. – Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогоднішнього. – К., 2010. – С. 122-138.
4. Кун Т. Структура научных революций / Т.Кун. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
5. Марчук М. Вільгельм Дільтей: „Філософія життя” та гуманітарно-наукова методологія / М.Марчук // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 462-463. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 3-7.
6. Никишина Т. Проблема человека в парадигме западного антропоцентризма: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.13 „Религиоведение, философская антропология, философия культуры” / Т.Никишина. – Ростов-на-Дону, 2008. – 23 с.
7. Попов В., Щеглов Б. Теория рациональности (неклассический и постнеклассический подходы) / В.Попов, Б.Щеглов. – Ростов-н/Д.: Изд-во Ростов. ун-та, 2006. – 268 с.
8. Починок Б. Гуманітарно-епістемний ідеал як чинник людиномірної ідентифікації науки / Б.Починок // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 534-535. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 3-6.
9. Романов А. Антропологическая парадигма философии гуманитарных наук: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.08 „Философия науки и техники” / А.Романов. – Вологда, 2006. – 20 с.
10. Романовская Т. Человекомерность и объективность науки: автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филос. наук: спец. 09.00.08 „Философия науки и техники” / Т.Романовская. – М., 1999. – 50 с.
11. Свирский Я. Свидетель зияния (к вопросу о „человекомерности” в науке) / Я.Свирский // Философия науки. – Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности. – М.: ИФ РАН, 2002. – С. 155-175.
12. Степин В. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В. Степин // Вопросы философии – 2003. – № 8. – С. 5-17.

Ihor Skakun

The Dynamics of Human Dimensional Paradigm of Scientific Knowledge

The article considers human dimensional aspects of science and their impact on the dynamic development of paradigms of scientific knowledge. The author analyzes the ideological and methodological potential of anthropocentrism and its implementation in the dynamics of human dimensional paradigms of scientific knowledge. It uncovers the form of actualization of human dimensional ideas in classical, post-classical, and post-non-classical science. The possibility of anthropocentrism in modern social and cultural space is investigated.

Keywords: human dimension, scientific paradigm, philosophy of science, the humanities, anthropocentrism, dynamics.

Игорь Скакун

Динамика парадигм человекомерности научного знания

В статье исследуются человекомерные аспекты науки и их влияние на динамическое развитие парадигм научного знания. Анализируется методологический потенциал принципа антропоцентризма и его реализации в научной картине мира. Раскрываются формы актуализации идеи человекомерности в классической и постклассической парадигме знания, а также в проблемном поле постнеклассической науки. Выясняются возможности антропоцентризма в современном социокультурном пространстве.

Ключевые слова: человекомерность, научная парадигма, философия науки, гуманитарное знание, антропоцентризм, динамика.